

6

2004

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

У НОМЕРІ:

Павло ГАЙ-НИЖНИК
Власна канцелярія
Гетьмана
Скоропадського

**Александр
ШАПОШНИКОВ**
Древнейшая
ономастика
Таврического
полуострова. Готия.

Юлія ГОРІДЬКО
Матеріали
до антології
“Український
символізм”
(закінчення)

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

листопад-грудень
2004

*Науковий
історико-філологічний журнал
Виходить 1 раз на 2 місяці*

**№ 6
(360)**

Заснований 1882р.

Був друкованим органом
Київської Старої Громади

Головний редактор
П. П. Толочко

Редакційна колегія:

*Ю. М. Алексеев
Ю. С. Асеев
О. І. Блогод
Т. І. Гундорова
І. М. Дзюбсі
В. Б. Євтух
Я. Д. Ісаєвич
М. Ф. Котляр
І. Ф. Курас
О. С. Оищеико
О. В. Павлюк
М. Т. Пархоменко
О. В. Прискока (заступник головного редактора)
Г. Ф. Семиюк
М. І. Сеичеико
Г. М. Сивачеико
В. А. Смолій
О. Г. Сокирко
А. Г. Щвгельський (відповідальний секретар)*

**Журнал
Київського
славістичного
університету**

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 8 вересня 1999 р.
№ 01 -05/9 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки" та "філологічні науки".
(Бюлетень ВАК України. — 1999. — № 5.)

ЗМІСТ

Статті та повідомлення

<i>Михайло</i> <i>МЕЛЬНИК</i>	
Про ангора «Слова...».....	3
<i>Олена</i> <i>ПОПЕЛЬНИЦЬКА</i>	
Костел Святого Гіацинта XVII ст. у Києві.....	16
<i>Тетина</i> <i>Я КУБОВА</i>	
Форгеня Очаків у російсько-польській війні 1654-1656 рр.....	24
<i>Олександр</i> <i>ПИЛПІЄНКО</i>	
Система освіти в Україні на рубежі XIX - XX ст.....	31
<i>Пасло</i> <i>ГАЙ-ПИЖНИК</i>	
Власна канцелярія Гетьмана Скоропадського.....	41
<i>Анатолій</i> <i>ГУЛЯК</i> <i>Федір</i> <i>КЕЙДА</i>	
Гайдамацький рух у романі М. Старішського "Останні орли".....	53
<i>Всість</i> <i>БЛОЦЕРКІВСЬКИЙ</i>	
Поєми «Канівський замок» Северина Гошпнського. До 175-ї річниці видання. . . .	67

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ ст.

Олександр ПИЛИПЕНКО

На початку ХХ ст. в Росії було запроваджено принцип обов'язковості початкової народної освіти. Такий принцип був прийнятий у багатьох європейських країнах, таких як: Великобританія, Франція, Іспанія, Португалія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Італія тощо. А з неєвропейських країн - у Австралійських колоніях, Японії, США тощо. Здебільшого тривалість початкової освіти була вісім років, початок відвідування школи визначався 5-7-річним віком, а завершення 13-15-річним віком.

Початкові школи, які були у відомстві народної освіти, поділялись на декілька видів: приходські училища, які засновувалися на підставі статуту 1828 р.. народні училища в земських губерніях, що керувалися статутом 1874 р.. недільні школи та народні училища в західноєвропейських губерніях Росії започатковані статутом 1869 р. В інших регіонах імперії початкові училища засновані були: в кавказькому навчальному окрузі-на основі статуту 1867 р., у прибалтійських губерніях - статуту 1887 р. і в губерніях Царства Польського -статуту 1864 р.

Приходські училища за статутом 1828 р. мали на меті: «розповсюдження початкових більш-менш потрібних між людьми знань».[1, ст. 3426] В них викладалися Закон Божий, священна історія, читання церковних і цивільних книг, рукописів, правопис і чотири перших правила арифметики. Приходські училища могли облаштовуватись у містах і селищах місцевими громадами. Як правило, вони мали один або два класи. [1,9] Закриття приходського училища допускалося лише з поважних причин з дозволу попечителя навчального округу, генерал-губернатора або губернатора. Вчителі призначалися з осіб, які показали належні знання в повітових училищах. Причому засновники приходських училищ мали право висувати своїх кандидатів. Вчитель закону божого мав бути із числа священників, які мешкали поблизу.

У народних училищах згідно зі ст. 3471 Статуту 1874 р. викладалися ті ж предмети, то і в приходських. Викладання велося лише російською мовою. Із підручників допускалися лише затверджені Міністерством народної освіти або духовитім відомством. Учнями могли бути діти усіх станів і віросповідань. Дозволялось створювати окремі чоловічі і жіночі училища. Діти обох статей могли навчатися в одному училищі лише за умови, що в таких змішаних закладах дівчата були не старші 12 років. [2, 14]

Народні училища засновувалися урядовими відомствами, духовенством, земствами, міськими і сільськими громадами, приватними особами. Урядові відомства і духовенство могли засновувати училища без дозволу повітової училищної ради. Всі інші засновники повинні були отримати дозвіл для

відкриття народного училища у інспектора народних училищ і голови повітової училищної ради, тобто предводителя повітового дворянства.

У випадку відмови можна було апелювати до вищої інстанції - губернської училищної ради. У випадку безпорядків або шкідливого напрямку навчання, народні училища могли тимчасово закриватися. Завідування народними училищами в губерніях доручалося директорам, інспекторам народних училищ, предводителям дворянства і училищним радам.

Директора призначав міністр народної освіти, а інспектора - попечитель навчального округу. Народні училища були однокласні і двокласні. В перших - повний курс навчання тривав 3 роки, а в других - 5 років. Діти приймалися у віці 7-12 років.

Щодо початкових шкіл, які перебували у відомстві Священного Синоду, то вони поділялися на церковно-приходські і школи грамотності. Окрім початкового навчання, їх метою було виховання дітей у дусі православної релігії. Вони були однокласні з двоохрічним курсом і двокласні з чотирирічним. В школах викладалися церковний спів, церковна та світська література, письмо і арифметика. Викладання велося за підручниками, затвердженими Св. Синодом. Церковно-приходські школи відкривалися приходськими священиками, а школи грамоти також земствами, громадами, прихожанами. Викладачами в таких школах були служителі культу й світські особи. Головне управління даними складами належало СИНОДУ, а місцеве - єпархіальним архієреям. [3, 21]

За даними Міністерства народної освіти в Росії за 1896 р. була така кількість училищ:

Початкові училища:	Число училищ	Число учнів
Відомства Міністерства народної освіти	32708	2339934
Відомства Св.Синоду	34836	1116492
Інших відомств	11180	344707
Всього:	77714	3801 133

Таким чином, при 126 000 000 населення Росії у 1896 р. початкові училища налічували лише 3 801 133 учня, що становило 3 % всього населення. Для порівняння: в Німеччині, де населення становило 31 855 123 чоловік, початкові училища відвідували 5 236 826 учнів, тобто 17 % населення. [4]

Середня освіта, яка була проміжною ланкою між початковим і вищим рівнем, не лише слугувала для підготовки до вищої освіти, а й могла мати професійний характер і слугувати для підготовки до певних видів практичної діяльності. До таких середніх професійних учбових закладів належали комерційні, ремісничі, промислові, сільськогосподарські та інші училища. А до загальноосвітніх - гімназії, прогімназії, реальні, міські та повітові училища.

Наприклад, на Волині склалася ціла система громадських, приватних, а з другої половини XIX ст. - державних навчальних закладів. Деякі заклади

мали чіткі етнічні риси, оскільки створювалися для певних національних меншин Російської імперії: євреїв, греків, німців тощо. Серед них можна назвати грецьке Олександрівське училище у Ніжині та грецьке комерційне училище в Одесі.

Єврейських просвітників підтримав генерал-губернатор Південно-Західного краю князь І.І. Васильчиков. У 1859 р. він у доповіді уряду висловив думку про те, що євреї більше схильні до ремесел, ніж до інших занять, і запропонував відкрити у кожній із губерній по одній ремісничій школі. Він детально розробив план, згідно з яким потрібно було у Волинській, Київській та Подільській губерніях набрати із бідних єврейських сімей по 30 хлопчиків для навчання в ремісничих школах і забезпечити утримання цих шкіл як місцевими коштами, так і субсидією уряду.

У 1862 р. було відкрите перше в Російській імперії єврейське ремісниче училище в Житомирі. Одним з його засновників став М.Д. Вайнштейн. Навчання в училищі було розраховане на п'ять років. Програмні вимоги були розроблені міністром народної освіти генерал-ад'ютантом, графом Путятиним. Велика увага приділялася в училищі арифметиці, геометрії, основам механіки, хімії, фізики, навчанню ведення господарських і фінансових книг. Крім загальноосвітніх предметів, у ньому навчалися ковальському, столярному, токарному, мідному та жерстяному ремеслам.

Вихованцям училища, які отримали звання майстра, давалося право на працю без запису в цехи, вони звільнялися від рекрутської повинності, заплативши за це 150 крб. в казну. Діти з бідних сімей, які не мали коштів, отримували гроші із запасного капіталу училища. [5, 125]

У Житомирському ремісничому училищі навчалися учні не тільки на кошти казни, а й вільні слухачі. Для вирішення господарських справ, контролю за навчальним процесом і якістю професійного навчання учнів, при Житомирському ремісничому училищі був створений спеціальний комітет. Він звітував губернатору Волинської губернії про стан училища і про хід навчання. Комітет щороку подавав загальний звіт про кошти, виготовлення виробів, запасний капітал, який з дозволу генерал-губернатора витрачався на грошову допомогу учням. У 1884 р. ремісниче училище у Житомирі було закрито.

Наприкінці ХІХ ст. єврейські громади ставлять питання про професійне навчання дівчат. У Житомирі 20 лютого 1893 р. М. Грінштейн відкрила жіноче приватне училище. На початку ХХ ст. такі ж заклади було засновано у Києві, Рівному, Острозі, Кременці та інших містах. [6, 130]

17 жовтня 1844 р. Микола І підписав указ про створення в імперії рабинських училищ для підготовки вчителів єврейського закону та рабинів, що за обсягом загальних предметів прирівнювалися до гімназій. Урядом було вирішено відкрити рабинські училища в Житомирі та Вільно. [7, 41]

26 років проіснувало Житомирське рабинське училище (1847-1873 рр.). У 1873 р. рабинські училища у Вільно і Житомирі були перетворені на учительські єврейські інститути. Навчання в цих інститутах здійснювалося в чотирьох класах, у яких учні вивчали російську та церковнослов'янську мови, російську та всесвітню історію, педагогіку і дидактику, фізику, гео-

графію, ботаніку, зоологію, арифметику, алгебру, геометрію, правопис, малювання, креслення, музику, гімнастику, іврит. 28 листопада 1885 р. цар затвердив указ про закриття Житомирського єврейського учительського інституту.

До середніх загальноосвітніх учбових закладів можна віднести заклади, де готувалися майбутні педагоги - вчительські інститути та семінарії. Відповідно до Статуту 30 липня 1871 р. гімназії мали на меті дати своїм вихованцям загальну освіту протягом 8 класів. Особливо популярними в Росії були класичні гімназії, де вивчали латинську та давньогрецьку мови. Прогімназії започатковувалися з чотирма або шістьма класами, не рахуючи підготовчого класу.

Гімназії та прогімназії відкривалися за розпорядженням Міністерства народної освіти і знаходилися у відомстві попечителів навчальних округів.

Кошти на їх утримання надходили від уряду, приватних осіб або товариств. Свідоцтво про вивчення повного курсу гімназій давало право на вступ до університету. Це був виключний привілей гімназій, яким не користувалися інші середні навчальні заклади.

Навчання в реальних училищах тривало шість років, не рахуючи підготовчого класу. Відповідно до місцевих потреб 5 і 6 класи могли складатися із двох відділень: основного і комерційного. Окрім того, допускалося заснування ще одного додаткового вищого класу, який слугував для підготовки учнів до вступу у вищі учбові заклади.

Російським законодавством повітові і міські училища були віднесені до нижчих навчальних закладів. У 1872 р. повітові училища спеціальним положенням були реорганізовані у міські. Мета цих училищ полягала в тому, щоб: «дітям купців, ремісників та інших мешканців міста, разом із загальною освітою доставити ті відомості, які за способом їхнього життя і потребами будуть найбільш корисними». Повітові училища зазвичай мали три класи і п'ять вчителів.

Відповідно до ст. 311 Положення 1872 р. міські училища могли мати від одного до шести класів, але курс в усіх цих училищах мав бути шестирічним. Отже в однокласних училищах учні розподілялися серед трьох відділень. Вчителями цих училищ могли бути випускники учительських інститутів або ті, хто склав відповідний іспит.

Існували і спеціальні жіночі навчальні заклади. Наприклад, жіночі інститути відомства закладів імператриці Марії. Це були закриті учбові заклади, які приймали виключно дівчат привілейованого стану або дочок вищих цивільних і воєнних посадовців. Навчальні програми в них були схожі з програмами жіночих гімназій, але нові мови в них вивчалися більш ретельно. Термін навчання, як правило, складав 7 класів без урахування підготовчого і спеціальних класів (пепінерських і педагогічних).

Жіночі гімназії поділялися на гімназії відомства Імператриці Марії та міністерські. Ті та інші були відкритими всесословними навчальними закладами. Навчання тривало сім років, не рахуючи підготовчого та педагогічного класів.

Духовні жіночі училища призначалися для освіти дівчат духовного звання і поділялися на єпархіальні та марійські.

Головним видом вищих навчальних закладів, які мали науковий характер, були університети. Першим вищим навчальним закладом в Україні прийнято вважати Кисво-Могилянську академію, створену у 1638 р. Хоча головною метою цієї академії була духовна освіта, а богослов'я було основним предметом, вона слугувала й загальноосвітнім цілям. [8, 302]

Епоха царювання Олександра I являє собою важливу епоху в історії наших університетів. Окрім дерптського (юрійського) університету за його наказом були відкриті ще три нових університети: у Харкові, Казані (в 1804 р.) і Петербурзі (1819 р.) Управління цих нових університетів, як і Московського, було організовано на нових началах, які забезпечили університетам значну самостійність і внутрішню свободу.

В Харківському університеті діяв статут 5 листопада 1804 р., за яким університет поділявся на чотири факультети:

1. Політичних наук (7 професорів);
2. Фізичних і математичних (8 професорів);
3. Медичних наук (6 професорів);
4. Славістичних наук (7 професорів).

Окрім професорів викладачами були ад'юнкти. Органами університетського управління був ректор, рада, яка складалась із професорів і деканів, а також факультетські збори і правління, які склалися з деканів. Посади ректора і деканів заміщувалися шляхом виборів. Правління відало господарськими справами університету і університетським судом, якому підлягали студентів і всі службовці в університеті. Університетський суд розглядав цивільні справи та проступки, які не торкалися майнових питань. Університетам було надано право на власну цензуру і безперешкодну випуску підручників з-за кордону.

Нагляд за викладанням був доручений раді. Університетам підпорядковувались гімназії, повітові й народні училища. До кінця царювання Олександра I свобода викладання була знищена, виборні начала - зруйновані, студенти - підпорядковані суворій дисципліні. Всі ці зміни були здійснені без зміни статуту шляхом адміністративних розпоряджень.

За часів Миколи I було закрито Віденський університет, але натомість засновано університет святого Володимира у Києві. Цей університет власне був реорганізований з Волинського ліцею в м. Кременці, заснованого 1819 р. Після польського повстання 1831 р. було прийнято рішення перевести цей ліцей до Києва з перетворенням його в університет. Київський університет успадкував бібліотеку і професорів Кременецького ліцею.

Спочатку університет мав два факультети: філософський та юридичний. Року 1841 відкрито медичний факультет, а в 1850 р. - філософський факультет поділено на два: історико-філологічний та фізико-математичний. Першим ректором був відомий енциклопедист, друг Гоголя та Шевченка, дослідник історії й археології України М. Максимович.

Київський університет став одним із головних осередків українського руху. Серед професури були видатні українські вчені. Так, доцентом був М. Костомаров; довгий час кафедру історії посідав В. Антонович, видатний історик. Його учні пізніше працювали в різних університетах України-

Д. Багалій - в Харківському, П. Голубовський та М. Довнар-Запольський - у Київському, І. Линниченко - в Новоросійському, М. Грушевський - у Львівському, Б. Ляскоронський - в Ніжинському інституті. Всі вони поширювали так звану «Київську історичну школу» і передавали її своїм учням. Тим, чим був В. Антонович на історичному факультеті, став професор М. Владимирський-Буданов для юридичного факультету. Він був творцем історії українського права. [9, 380]

Статут університету св. Володимира, який був затверджений 25 грудня 1833 р., значно відрізнявся від статуту 1804 р. За його зразком у 1835 р. було видано загальний статут російських університетів. Цим статутом університети були звільнені від непритаманного їм завідування гімназіями і нижчими навчальними закладами. Факультет нравствених наук було перейменовано в юридичний. При цьому викладання юридичних наук було поставлено набагато повніше, аніж за статутом 1804 р.

З іншого боку університетська автономія була значно обмежена: виборне начало під час заміщення посади ректора і деканів скасоване, натомість посилена влада попечителя, який отримав право широкого втручання в університетські справи. Привілей власного суду було скасовано. У 1842 р. було видано новий статут для університету св. Володимира. Нова редакція являла собою певні суттєві відхилення від загального університетського статуту: замість виборів ректора було запроваджено представлення міністру освіти двох кандидатів, обраних радою. Окрім того, запроваджено інститут доцентури, поділ навчального року на семестри тощо. [10, 37]

Наприкінці 40-х років, під час революційних подій у Західній Європі знову було визнано необхідним обмежити автономію університетів і утискувати свободу викладання. Указом від 11 жовтня, 1849 р. міністру народної освіти було надано право обирати ректора і представляти обрану особу на затвердження вищої влади. Заміщення посад деканів могло відбуватися по вибору факультетів або за призначенням міністра на власний розсуд.

Олександр II скасував ці зміни, повернув університетам ті права, якими вони користувалися за статутом 1835 р., а 8 червня 1863 р. було видано новий університетський статут. За цим статутом ректор обирався радою університетів на чотири роки і затверджувався вищою владою, а декани обиралися факультетами на три роки. Для розгляду проступків студентів було запроваджено університетський суд, який складався з трьох суддів, котрі обиралися радою з числа викладачів.

Для спостереження за студентами і вільними слухачами, університети могли обирати проректора з числа професорів або призначати інспектора. Викладачі розподілялися на професорів ординарних і екстраординарних, доцентів і приват-доцентів. Професори повинні були мати ступінь доктора, доценти - магістра, а приват-доценти - ступінь кандидата, захистити дисертацію і прочитати дві пробні лекції. Професори і доценти обиралися радою за пропозицією факультетів. Професорів затверджував міністр освіти, а доцентів - попечитель. Приват-доценти допускалися до читання лекцій радою ігсля схвалення попечителя.

Слухачі університету поділялися на студентів і сторонніх слухачів. Студен-

ти платили за право слухання лекцій по 50 карб, на рік в столичних університетах і по 40 карб. - в інших. Як перевідні, так і остаточні іспити склалися на факультетах. Випускникам, які отримали бал не менше 3 V, присвоювалось звання дійсного студента, а тим, хто отримав не менше 4⁷² - звання кандидата. Ці дії здійснювалися на підставі «Положення про вчені ступені», виданого 4 січня 1864 р. Вищий нагляд і контроль над університетами було покладено на міністра народної освіти, а місцевий - на попечителів.

Статут також визначав які справи могли вирішуватися власною владою факультетів, радою, правлінням, а які - представлятися на затвердження попечителя або міністра. В цілому статут 1863 р. був дуже сприятливий для розвитку науки. Він надавав університетам широку внутрішню автономію: право обирати всю адміністрацію, професорів, доцентів. Але вже 1883 р. представлено було новий статут, за яким скасовувалися автономія, обрання адміністрації, участь професорів в управлінні. Життя університету підлягало суворій регламентації та наглядові куратора шкільного округу. Запроваджений був контроль над студентами, введено обов'язкову уніформу тощо. Цей статут діяв до 1917 р. із певними змінами після революції 1905 р. [10,37]

23 серпня 1884 р. був затверджений новий університетський статут. Його головні положення полягали в наступному: університетська автономія значно звужувалася порівняно зі статутом 1863 р., оскільки вибори ректора і деканів було замінено заміщенням цих посад за призначенням. Міністру надано право замішувати кафедри на власний розсуд, не зважаючи на думку університетів, компетенція університетської ради обмежена, влада ректора і попечителя розширена. Ректор обирався міністром народної освіти з числа ординарних професорів і призначався міністерським наказом на чотири роки, а декан обирався попечителем з числа професорів відповідного факультету і затверджувався міністром на той же термін.

Щодо заміщення кафедр, то при появі вакансії, міністр міг замішувати її на свій розсуд особою, яка відповідала певним вимогам, або надати можливість університету обрати кандидата і представити його на затвердження міністра.

Компетенція ради, яка складалася з ординарних і екстраординарних професорів, обмежувалася майже виключно справами учбового і наукового характеру. При цьому остаточному рішенню ради підлягали лише деякі справи, в тому числі - затвердження вчених ступенів. Правління, яке збиралося під головуванням ректора, обраного з деканів і інспекторів, окрім господарських справ університету, завідувало певними студентськими справами і обирало деяких посадових осіб - бібліотекаря, секретаря правління, казначея тощо.

Більшість із справ правління також вносилися на затвердження попечителя та міністрів, а кошторис вират і прибутків університету вносився на розгляд ради. До компетенції факультетських зборів, які склалися з професорів на чолі з деканом, були віднесені учбові справи кожного факультету. При цьому, одні з питань вирішувалися факультетськими зборами окремо, інші - вносилися на розгляд ради або затвердження попечителя чи міністра.

Ректору доручалось безпосереднє завідування всіма частинами університету, спостереження за правильним ходом навчального процесу, належним виконанням усіма службовцями своїх обов'язків, дотриманням студентами встанов-

лених для них правил гоню. В надзвичайних випадках він міг особисто вживати всіх необхідних заходів для підтримання порядку в університеті, ставлячи до відома попечителя.

Попечитель, окрім вирішення справ згідно статуту, на розсуд ради, правління і факультетських зборів, мав право загального нагляду за ходом університетського викладання і за виконанням усіма службовцями своїх обов'язків. На них лежав обов'язок виконання усіх розпоряджень по охороні порядку і дисципліни в університеті. Для нагляду за студентами і слухачами запроваджена була посада інспектора, який призначався міністром із помічників інспекторів, які призначалися попечителем, за представленням інспектора і ректора. Інспектор в своїх діях підпорядковувався ректору. [1 1, 380-381]

Щодо викладання статут 1884 р. запровадив деякі зміни у складі кафедр. Так, на юридичному факультеті була скасована кафедра історії іноземних законодавств і запроваджена кафедра торгового судочинства. Запроваджено розподіл академічного року на семестри. Навчальний план для кожного факультету складався факультетом і затверджувався міністром. Для студентів цей план був **обов'язковим**, тобто вони повинні були записуватися на всі лекції, внесені до плану (за винятком необов'язкових годин).

У складі викладачів статут 1884 р. **скасував** посаду штатних доцентів, залишивши професорів ординарних та екстраординарних, приват-доцентів і лекторів. До приват-доцентів допускалися не лише особи, які мали вчені ступені, але й ті, які склали іспити на магістра і прочитали дві пробні лекції, але ще не захистили дисертації, а також професори інших вищих навчальних закладів і особи, які набули слави своїми вченими працями.

Приват-доценти допускалися до читання лекцій лише за згодою факультету і з дозволу попечителя. У випадку ж незгоди факультету, справа із призначенням попечителя передається на розгляд міністра. Суттєва зміна запроваджена була також і в спосіб винагороди за слухання лекцій і за участь у практичних заняттях. Понад оплату на користь університету за слухання лекцій і участь у практичних заняттях (за статутом 1884 р. - 5 крб.), у 1887 р. ця плата була збільшена до 25 карб. Кожен студент і сторонній слухач повинні були сплачувати на користь окремих викладачів, лекціями і керівництвом яких вони користувалися, особливу винагороду у розмірі одного карбованця за недільну годину протягом півріччя. Цей спосіб винагороди викладачів був запозичений із німецьких університетів.

Головним чином з Німеччини запозичений був порядок остаточних випробувань осіб, які прослухали курс університету. Іспити ці проводилися не факультетами, а особливими комісіями, голова і члени яких щорічно призначалися міністрами. Обов'язкові курсові іспити залишені були спочатку лише для медичних факультетів, але в 1889 р. надійшло розпорядження ввести подібні іспити і на інших факультетах, при цьому міністру було надано право видавати правила для цих іспитів.

Статут 1884 р. діяв понад двадцять років і лише 27 серпня 1905 р. були видані тимчасові правила, які поширювалися не лише на університети, але й ;а деякі інші вищі навчальні заклади Міністерства народної освіти. [12, 223].

Указом Правптельствующого Сенату 17 вересня 1905 р. ці тимчасові пра-

вила були поширені на вищі навчальні заклади інших відомств. Тимчасові правила 1905 р. не торкнулися Санкт-Петербурзького і Ніжинського історико-філологічного інститутів. Східного інституту, Лазаревського інституту східних мов і Імператорського лицейою імені цесаревича Миколи у Москві. На Ризький політехнікум поширювалися зазначені правила за винятком пунктів № 1 та 2. [13]

Згідно з пунктом 1 «Тимчасових правил про управління вищими навчальними закладами 27 серпня 1905 р.» в університетах раді і факультетам надавалося право обирати: першій - ректора та його помічника, де така посада була встановлена законом, другим - деканів і секретарів факультетів. Ректор і його помічник обиралися з числа ординарних професорів: декани і секретарі - із усіх професорів відповідного факультету. Обрані радою і факультетами особи представляються на затвердження. [14]

Слід мати на увазі, що вибори зазначених посадових осіб проводилися перед початком навчального року. Пунктом другим були затверджені повноваження ради, а саме: вживати відповідних заходів у випадку безладів безпосередньо або через обрану для цієї мети комісію; вносити клопотання про призупинення занять на певний термін. З'ясування у студентських справах довірялося професорському дисциплінарному суду на підставі затверджених 27 серпня 1902 р. правил. Встановлені тимчасовими правилами обов'язки і повноваження рад, факультетів і ректорів поширювалися і на відповідні органи влади інших навчальних закладів.

Вища педагогічна національна школа перший етап свого розвитку пройшла з 1804 по 1917 рр. • - це час становлення педагогічної освіти. Проблема педагогічних кадрів у Росії вперше постала у 1803 -1804 рр. у зв'язку зі шкільною реформою. Незважаючи на вимоги духовенства надати йому переважне право на заміщення вчительських вакансій священнослужителями, які не мали загальної і спеціальної підготовки, при університеті були створені закриті трирічні педагогічні інститути. За статутом вони вважались відділеннями університетів. Усі студенти університету протягом трьох років слухали певний цикл предметів, після чого переходили в головне відділення наук відповідно до їх майбутнього стану.

Студентів готували до викладання усіх предметів у гімназіях. Професори університету мали присвячувати одну годину на тиждень для «особливого наставлення учительських кадрів». Ректор педагогічного інституту керував їхнім навчанням. Такі інститути були організовані у 1811 р. при Харківському університеті, а у 1834 р. - при Київському. В кожному інституті навчалось 24 студенти, які після закінчення зобов'язані були працювати в учительському званні не менше шести років.

Незважаючи на те, що педагогічні інститути готували кваліфікованих учителів, проіснували ці навчальні заклади лише до кінця 50-х років XIX ст. Педагогічні інститути замінили курсами. У листопаді 1858 р. при всіх університетах почали працювати дворічні педагогічні курси для осіб, які мають вищу освіту і виявляють бажання присвятити себе педагогічній діяльності.

Для середніх навчальних закладів Київський університет готував на курсах учителів фізики, математики, історії, географії, російської мови. Для всіх сту-

лептів університету на педагогічних курсах обов'язковим було вивчення логіки, психології, історії педагогіки і основ дидактики. У Києві для жінок із середовища інтелігенції «Товариство друзів юного дитинства» створило Фребелівський дворічний педагогічний університет (вересень 1907 р.). До інституту приймали жінок від 16 до 40 років. Першим його директором став професор І.О. Сікорський. Тут слухачки опановували вчення про християнську мораль, психологію, педагогіку, загальну історію, анатомію, фізіологію людини, гігієну, дитячі хвороби тощо. Навчання було платне - 60 карбованців на рік.

Учителів для гімназії готував Ніжинський історико-філологічний університет князя Безбородька, створений у 1875 р. на базі юридичного ліцею, з контингентом спочатку 100 чоловік, а в наступні роки - 40-42 студенти. Строк навчання складав 4 роки: 2 роки теоретичного навчання і 2 - практичного. З 1877 р. абітурієнтів, які мали четвірку з мов, звільняли від вступних екзаменів. В інституті працювали: доктор філології Грот, який викладав психологію, логіку, історію, філософію; професор П.В. Тихомиров - викладач психології пізнання і курсу морального виховання.

Дореволюційна вища педагогічна освіта не мала заочної форми навчання, але існував екстернат. У системі педагогічної освіти у 1872 р. з'явилися трирічні вчительські інститути, що готували фахівців для міських, а з 1912 р. - для вищих початкових училищ. В Україні у 1880 р. їх було два: у Глухові (1874) та Феодосії (1872). Вони готували вчителів широкого профілю. Учительські інститути не давали вищої освіти і права вступу до університету. В Україні станом на 1 січня 1917 р. підготовку вчителів здійснювали 7 учительських інститутів: Київський, створений 1.06.1909 р., Вінницький, створений 1.07.1912 р., Чернігівський, створений 1.07.1916 р., Глухівський, Катеринославський, створений у 1910 р., Миколаївський, створений у 1913р. та Полтавський, створений у 1914р. [13, 223]

Університетами не обмежувалися вищі школи в Україні ХІХ ст. У Києві діяла Духовна Академія. Славетна Київська Академія була закрита, а на її місці 1819 р. відкрито спеціальну Духовну Академію. Діяли також Технологічний Інститут у Харкові (з 1884 р.), Політехнічні інститути у Києві (з 1898 р.), у Львові (з 1844 р.) та Одесі; Ветеринарний інститут у Харкові, Сільськогосподарський - в Одесі, Гірничий інститут в Катеринославі, Вищі Жіночі курси в Києві, Харкові та Одесі. [14]

Таким чином, з плином часу спостерігаємо поступове відхилення російського імперського законодавства у сфері освіти від демократичних норм і традицій, утверджених в країнах західної Європи. Українські вищі навчальні заклади зазнавали такої ж гегемонії російського імперського законодавства, як і інші провінції імперії. Усі вищі школи, розкидані по всій Україні, мали одну спільну рису: всі вони були засіювані представниками інших націй і мовою викладання в них була переважно російська. Уперта боротьба за Українську мову не мала успіху. Тим не менш, можна зробити висновок, що українські землі були в центрі наукового і освітнього життя тогочасної Європи.